

UTOLSÓ BESZÉLGETÉS

Sinkó Ervin

— Van-e, vagy csak a voltaknak változó álarca-e az, ami van? Elmúlik-e a múlt? Még azt sem tudom, hogy van-e múlt. Mert ha van, akkor nincsen. A van, a jelen idő, ha van múlt, akkor nem múlt. Vagy csak a szójáték ez, pusztá szofizmus?

Aki hatvan éve él már, azzal természetesen sok minden megtörtént. És sok más minden megtörténhetett volna. Egyszer, persze szintén régen, még az első világháború idején, az Isonzón, valami buta gáztámadás következtében majdnem megvakult. Még régebben, gyermekkorában, a mama egy udvarlójának, aki hintón járt hozzájuk, az udvarban megbokrosodtak a fényes szőrű lovai, s ő a kerekek alá került. Nem lett nyomorék. Mért nem? Mert nem lett nyomorék. Mert nem vakult meg. (Csak épp rossz a szeme a gáztámadás óta.)

Az ember, amíg nem próbált meg válságos órákat, el se tudja képzelni, hogy épp legnehezebb pillanataiban efféle badarságok, szinte kivétel nélkül badarságok tolakszanak az eszébe. Egyik sületlenség a másikkal adja a láthatatlan kilincset. Végeláthatatlan ez a sürgő-forgó tarka vendégjárás, mint valami jubiláló közéleti nagyság portáján.

Meg-megkoppan a bot a ködben a korhadt fahídon a nagy víz fölött. Az ember, kezében a bottal, csak mozgó árnyék elmosódó körvonalakkal. Köd a ködben. Szándékosan tett nagy kerülőt, hogy időt nyerjen. S lassan is jár, mint valami lábát húzó sebesült, s megáll. Nem azért, mintha a lába nem bírná. Megállítják a badarságok, amik a nyirkos, az áthatolhatatlan, mozdulatlan ködben az eszébe tolakszanak.

Köd előttem, köd utánam. Ez a négy szó egyszerre leköti a figyelmet. Köd előttem, köd utánam. Mint amikor a rosszul záródó vízcsapból szabályos időközökben, állhatatosan csöpörög, csöppre csöpp. Vagy inkább mint valami elállíthatatlan, rejtett óraszerkezet. Tiktak, tiktak. Mért épp az a négy szó, hogy köd előttem, köd utánam? Honnan, mért épp ez a négy szó? A csöppre csöppnek, a tiktaknak épp úgy, mint az egész utolsó beszélgetésnek, amire halasztgatva készül,

éppúgy, mint a kérdéseknek, amiket fel fog tenni, s általában se a kérdéseknek, se a feleleteknek semmi értelmük.

Az a svihák, akivel ma az utolsó beszélgetésre készül, mindent kimondó és mindent megvallató nehéz szavakra... Mintha volnának mindent kimondó szavak! S mintha nem volna minden szó végül is pehelynél könnyebb! Az a svihák. Talán még ez se igaz, talán nem is svihák. Most se az, mint ahogy nem volt akkor se, nagyon régen se az, amikor oly nélkülözhetetlenek voltak egymásnak, mint éhesnek az étel és szomjasnak az ital. Barátok. Svihák? Hiszen az emberrel, aki hatvan éve él már, sok minden megtörténik — és nem érdem, hogyha egy és más nem történik meg vele. Egy hajszálon múlt, ki tudja, min múlt, hogy nem az a svihák jár most itt a ködben s kopog a botja a fahídon, s hogy őhelyette nem az a svihák készül a vele való utolsó beszélgetésre, nagy leszámolásra. Svihák? Kinek az érdeme, hogy nem történt szerepcsere? S egy pillanatra szinte összetévesztette, azonosította magát azzal a másikkal, mintha nem ő, hanem az a másik volna az, aki itt lassan húzza a lábát és volna útban őfeléje. Egy ilyen gondolatban el lehet tévedni, mint valami idegen nagyvárosban. Ő lehetne én, s én lehetnék az ő helyében. Ilyen gondolattól káprázattá degradálódik minden valóság. Káprázattá az áthatolhatatlan ködben. S ezzel már megint helyben vagyunk. Ködben. Csöppre csöpp. Tiktak. Kőd előttem, kőd utánam.

Az ember elcsodálkozik, el is borzad a gondolatra: lehetséges lett volna, esetleg apró, lényegtelen módosításokkal, sőt árnyalati különbség nélkül is a teljesen fordított szereposztás? S mért nem történt? Mért?

— Csak.

Csak. S ekkor az évtizedek különösen ködös távolából, a hanghordozásnak, a kicsit orrhangú, kicsit éneklő hangsúlyának teljes eredeti színeivel, hallucinatórikus, szinte meztelen világossággal csendült a fülébe a sebzett érzékenységgel rendreutasító hang, a mama hangja:

— Nem szabad azt mondani, hogy sintér. Gyepmestert kell mondani. Jobb emberek sose mondják: sintér, a jobb emberek gyepmestert mondanak. Ezt jól jegyezd meg.

Úgy hatott rá a lecke, mintha valami hirtelen támadt óriási szakadék szélén állna egyedül, s a másik oldalról szólnának át hozzá. Ő, tizenhat éves fiú, még remegett az izgalomtól, szemében még a látvány friss irtózata. Ment hazafelé a kisváros utcáján, és szemtanúja volt, amint egy mezítlábos ember, aki vállán egy hosszú, dorongszerű botot tartott, odasomfordál egy ház kapuja előtt a napon sütkérező, békésen heverő kutya mögé, lekapja a botját, és a kutya nyakába veti a bot végére erősített, drótból készített hurkot, s így emeli a magasba a megrémült s így, a levegőbe emelve különösen nagynak látszó négy lábú jószágot. Láta, hogy így viszik és dobják be abba a zöld színű, félelmes, rácsos alkotmányba, mely a kocsiúton egy elébe fogott lóval vesztegelt. A rácsok mögül a már előbb elfogott, összezsúfolt ebek ugatása mint valami viharos, megvadult, rémületes halálhörgés. Szemében az iszonyattal, a szívétől az émelygő gyomráig feldúltan, nem fejezhette be még a legelső mondatot sem,

a mama mindjárt a szavába vágott. A mama számára elintézést jelent a szó, hogy elzárlat. A szó tökéletesen fölöslegessé, sőt értelmetlenné tesz minden spontán felindulást. Az egyetlen, ami a mamát érdekli, s amit a finnyásan csücsörített ajkával megrovóan ismételi:

— Jobb emberek gyepmestert mondanak, s nem azt a csúnya szót.

A fiú dühösen ellenkezik:

— Mért nem szabad sintért, s mért kell ehelyett gyepmestert mondani?

Némi ünnepélyességgel a hangjában, a mama türelmetlenül, sőt fenyegetve adja meg a választ:

— Mert úgy kívánja az illem, kisfiam.

— Miért, miért kívánja úgy az illem? — makacskodik csak azért is a nagy fiú, akit a mama kisfiamnak szólít.

A mama a pusztá okvetetlenkedésként értékelt miéltre, hogy véget vessen minden további ellenkezésnek, ezúttal már nem is mérgesen, hanem a fölényes biztonság öntudatával adta meg a döntő megokolást:

— Miért kívánja úgy az illem? Csak!

Mily különös! A legtöbb felelet, amit az ember a legkétségbeesettebb pillanataiban is kap, olyan módon apodiktikus, mint ez a csak. S a mamaszerű normális szemlélődők, akkor is ha embereket akasztanak, találnak megnyugtató magyarázatot abban, hogy statárium vagy háború vagy forradalom vagy ellenforradalom rendje és előírásai teszik ezt szükségessé, természetessé, magától értetődővé. Mért? Csak. Ez a csak annyira kívülesik minden emberin és minden logikán, mint az illem. Annyira önkényes és parancsoló, annyira elvágja minden további ellenvetésnek vagy felháborodásnak a lehetőségét és jogosultságát, annyira folytathatatlaná tesz minden további dialógust vagy apellátát, mintha egyet jelentene egy másik hasonlóan rövid, abszolút érvény igényével kiejtett kaszárnyabeli szóval, paranccsal: kuss! Ez a csak nem okosabb s nem bizonyítóbb erejű, mint a göröngy, ami a frissen ásott sírgödörben dübörögve hull az imént leeresztett koporsó födelére.

Akkor régen, minthogy a végső és megfellebbezhetetlen, a nyilvánlatkoztatott igazságok meggyőződésével ejtette ki — és általában megdönthetetlen érvként az ő „csak”-ját minden firtató kérdés ellenében —, a mamát, aki valójában igen korán elvált a férjétől, de magát özvegynek nevezte, vagy ahogy bizonyos lány tremolóval a hangjában mondani szokta, az „özvegy gondos aggódó édesanya” — az özvegyet, az ő „egyszülött édes fiával” együtt a barátok maguk közt kizárólag „Csak” néven emlegették.

— Mit szólt erre a Csak?

— Haragudott-e a Csak?

— A Csak biztos megint sírt.

Régen volt. Mindig is öntelt és amellettszembetűnően buta nőszemély volt a boldogult, isten nyugosztalja. Hiú is, irigy is, s amely vakul szívtelen másokhoz, oly ki nem fogyó könnyen ellágyuló részvétellel a saját személye iránt. Őszintén tetszelgett a túltengő érzékenységében, s azt az ifjúkori, tévedhetetlen rossz ízléssel megválasztott,

gyér belletrisztikai olvasmányaiból megőrzött emlékmazsolákkal izesítette és cifrázta ki magának. S kezdettől fogva lankadatlanul állhatos maradt a saját, unos-untalan hangoztatott finomlelkűségéről alkotott meggyőződésében. És a hitben, hogy mások általában sérelmesen kevésbé becsülik meg az ő erényeit, és sérelmesen mellőzik az ő jogcímeit arra a szerencsére, amit mások érdemtelenül élveznek vagy élvezni akarnak. Emiatt dühösen, szinte mindenkire féltékeny és egyben lelkiismeretlen is volt. Amint bármit is kívánt vagy tett, és nem sikerült elérnie a célját, meghatott és megható áldozatnak, úgyszólván vértanúnak tekintette magát. S toporzékolt, valahányszor ellenállásba ütközött, vagy ha csak gyanakodott is vélt jogai el nem ismerésére, illetve veszélyeztetésére. S mert ez, a dolgok természetéből következően, sokszor fordult elő, ugyancsak sokszor, választkés belletrisztikai emlékeitől befolyásolatlanul — ajkán egész zsilipje nyílt a vaskos és kendőzetlenül trágár szavakban kitörő dühös káromkodásoknak. Különben a végletekig finom volt. Az ő akaratából történt, hogy egyetlen fiát, épp azt az embert, aki a ködben itt ment, és emlékezett a badarságokra, isten vagy ördög tudja, miért, Zalán névre kereszteltette. Úgy vélte, hogy ez finom, és ez volt a legfontosabb. S amit közönséges emberek falánkságnak hívnak, azt ő sóhajtvá, gyermekded mosollyal úgy fejezte ki, hogy imádja a libamáját, valamint a tejszínhabot és általában a budapesti Gerbeaud készítményeit, és őszintén felháborítónak találta, balsorstól üldözöttnek érezte magát, mivelhogy egyre inkább hizott, és nem szűnt meg késő öregségéig még és még kövérebb lenni. Igazság szerint a lehetetlenre tartott igényt. Az ő személyét illetően ugyanis nem lett volna szabad az ok és okozat szívtelen összefüggésének érvényesülnie, és könnybe lábadt a szeme még a gondolatra is, hogy bármit is önként megvonjon magától. Elfogulatlanul és szinte tartósan sajnálta magát azért, hogy vele szemben minduntalan követelményeket támasztanak, holott ő senkit a világon nem akarna bántani, ha csak minden és mindenki őt nem bántaná. Galamb volna, ha hihetetlen kellemetlenségekkel és bosszúságokkal nem hozná ki a sodrából. Nehéz angyalnak lenni, mikor olyan rosszindulatúak, pletykázók, ármánykodók, kapzsiak, szívtelenek, megbízhatatlanok és kíméletlenek az ember legközelebbi, valamint távolabbi szomszédai és főleg szomszédasszonyai, rokonai, sőt az annyira méltatlannak bizonyult egykori élettársai és a mindenek fölött szeretett, anyai szívtől bálványozott egyetlen fia is. Az élettársakat illetően annak idején e szavakban szűrte le tapasztalatát: „Nem érdemes olyan eszményi nőnek lenni, mint én vagyok.” Az objektív igazsághoz egyébként hozzátartozik, hogy különös módon, de még akkor is, mikor már egész gömbölyű volt, s elől-hátul elhájásodott, s az egykori ifjúságának még a maradványromjai is szinte felfedezhetetlenné váltak, az ő öntudatos és túlhangos személye még nem került ki a forgalomból. Szinte az utolsó évekig akadtt mindig hosszabb-rövidebb időre egy-egy új hálátlanra, akinek őt a méltatlannak bizonyult előbbiekért kárpótolnia kellett volna. Mélyen szerencsétlennek, hiszékenynek és mindig újra becsapottnak, örökké megcsaltnak, valaki olyannak érezte magát, akihez mindenki rossz. Egyszóval visszataszítóan romlott, üres és önző, és főleg és mindenek fölött tüneményesen buta — elviselhetetlen néember volt a boldogult,

isten nyugosztalja. S mint mindenre, ami valahogy hozzátartozott, arra is büszke volt — úgy találta, hogy az is sejtelmesen megkülönbözteti mindentől, ami közönséges, hogy Eleonórának hívták.

Régen, szinte valószínűtlenül régen volt. Haeckel és Marx és Ibsen és Wedekind és Arcübasev és Bakunin és Zola és Szabó Ervin és Wilhelm Oswald és Oscar Wilde és Bernard Shaw és Strindberg és Baudelaire és Ady, és mindenek felett Nietzsche, és természetesen Max Stirner, nem annyira külön-külön, mint valami lázas egyvelegben, ők mindnyájan tevékenyen közreműködtek, hogy Zalán, a barátja és a barátnőjük, a trió jóvoltából, a trió médiuma révén minden bölcsnél különb, hatásosabb, életre szóló nevelővé váljon a mama. A mama volt mindannak a kvintesszenciája, aminek nem szabadna lennie, s ami mégis van, és amit a trió tökéletes egyetértéssel ellenszenvesnek, nem annyira nevelésesnek, mint inkább minden rossztól elriasztónak, gyűlöletesnek tekintett. A triót kezdettől fogva a mama tartotta össze, a mama tette egymástól elválaszthatatlanná és valósággal exterritoriálissá a vidéki kisvárosban az elvagyódás közös, éhes fájdalmában. Zalán volt a legidősebb, s a két ifjú mellé később, de hamarosan harmadiknak dacos szövetségesként csatlakozott a szintén könyveket faló Piroska is. A trió fölött, a trió tagjai között, a trió szeme előtt, a trió oldalán és gondolataiban, úgyszólván állandó társaságukként, ott lélegzett, lebegett, sóhajtozott, kacarászott, könnyezett, affektált hangjával, észrevételeivel, ítéleteivel és főképp az önmaga iránt érzett véghetetlen részvételével láthatatlanul is láthatóan mintegy szellemidézésre mindig kész volt megjelenni negyediknek ő, a mama, Eleonóra. Személy szerint teljesen háttérbe szorult, szimbólummá vált, de őáltala, az ő jegyében alakult ki a triónak egy külön titkos nyelve, Eleonóra jelentette a negatív nevelőt, a semmiben sem követhetőnek a megtestesült példaképét, ő volt az, akihez csak távolról is bármiben hasonlítani megengedhetetlen volt, s a pusztá gyanú, hogy valamely nézettel vagy magatartással Eleonóra csak kicsit is egyetértett volna, elég volt ahhoz, hogy az a nézet vagy magatartás szégyenletesnek, vagy nevelésesnek, vagy éppen megbocsáthatatlannak számítson. A mamának köszönheték, hogy a kisváros közéletében garral szereplő nagy és kis tekintélyeket s azokkal együtt az értékek és mértékek egész közvéleménytől szentesített hierarchiáját mind szennyesebb rongyokban és sivár meztelenségében látták meg. A mama személye mint valami túlzott karikatúra élessé tette tekintetüket a többiek rejtettebb, ügyesebben leplezett, ravaszabb és mitikus, cifra szólamokkal körített önteltsége, hazugsága, szívtelensége, a szemük előtt poshadó és ármánykodó egész élet és emberi viszonyok sivár benső üressége iránt. A mama hatása, hogy szigorúkká és követelőkké lettek önmagukkal szemben is.

Régen volt. Régen? Nem is. Nem is volt, hanem van. Ma is, most is, épp ebben a jelen pillanatban is. Mert amint a háború alatt összebombázott híd helyén épült fahíd karfájának támaszkodva megáll, és ő, a hatvanéves, azzal gyanúsítja, illetve azon kapja rajta magát, hogy útban ez utolsó beszélgetés felé egész idő alatt voltaképpen magamagán szánakozott, magamagát siratta meg a saját elhagyatott magányossága, az élet irgalmatlan keménysége, a nagy veszteség, a változások, a mulandóság és az egész hosszú, túl hosszú élete mint valami rajta és ellene

elkövetett egyetlen nagy igazságtalanság miatt, íme, megelevenedik az egykori triójuk erkölcsi kódexe — ahogy ők azt akkor nevezték, az anti-eleonorikus erkölcsi kódex —, az, mely megvetéssel a magukat kényeztető polgári bectelenségek szériájába sorolt minden olyan bánatot, ami csak hasonlított is az embernek önmaga iránt érzett részvételéhez.

De mégis régen, mégiscsak volt. Mert jobban megfontolva a dolgok súlyát, nyilvánvalóvá vált előtte egyszerre csak az a távolság, ami a lázadó, de öntelt trió, ami ők voltak, és az ő azóta alaposan megleckéztetett, sőt megsanyargatottan okult lénye között mégiscsak nőttön nőtt. Önteltek, igen — és ennek megfelelően buták is voltak elkapatott, lázadó triójukban. Zarathusztrai magaslatokat képzelték maguk alá, holott a fundamentum, amin ki-ki oly magabiztosan vetette meg a lábát, nem volt más, mint az öndédelgető, önmaguktól eiragdatott, elvont, összevissza olvasmányokból táplálkozó tapasztalatlanságuk. Nem volt más, mint a butaságuk. Mert annyi minden ezerszer fontosabb mondandója között, nem lesz szabad meglefedkeznie arról, hogy ezt is kíméletlenül, de tárgyilagosan szemébe mondja majd ez utolsó beszélgetéssel végleg elintézendő hajdani barátinak, Andrásnak, azaz a sviháknak, mégiscsak sviháknak — mert a butaság mellett, a butaságnak ama fajtája mellett, mely egyenes következménye, legsajátabb közvetlen megjelenési formája a fantáziátlanságnak, van butaság, van elmének és szívnek egy olyan minden konkrét valósággal szemben való süket érzéketlensége, melynek létalapja, létfeltétele épp a túl gazdag, a szabadjára eresztett, a (magamagától megrészegeedett, a részeg) képzelet uralma az ember fölött. Ez a mániákus képzelet butít el egy-egy nyavalyás kétlábút azzal az illúzióval, hogy mindentudó, mindenre jogosult, a gondviselés szerepére hivatott. A butaságnak ez a szellemi és egyben kedélybeli állapota teszi az embert éppoly biztossá önmagában, mint a fantáziátlanságból származó butaság. Ez a butaság feledtette el velük, az ő elkapatott, lázadó triójukkal is, hogy mióta csak könnyezni tud ember, még soha senki se hullatott könnyet, senki se sír, hogy ezzel ne sirassa egyben önmagát, legalább önmagát is.

— Odáig jutottam, hogy legszívesebben már az elemi iskolás kisgyerekeket is az ő számukra készült olvasókönyvekben óva inteném az e x e g i m o n u m e n t u m nagylelkű szándékaitól. Ami monuméntális, annak mindig véres a nyoma. Véres a saját magunk, de a mások véréből is. Csak a szerénység humánus. Kőd előttem, köd utánam, lám, ez jelenthetne eszményt is, annak az embernek eszményét, aki vissza-utasítja, hogy szerepet vállaljon a történelemalkotásban. Kőd előttem, köd utánam jelenthetné annak az embernek a vágyálmát, aki eleve se akar mást, mint lehetőleg nyom nélkül eltűnni a semmibe, melyből egy rövid életidőre felbukkant. Odáig jutottam, hogy inkább lennék picinél picibb bogár, mint halhatatlan és cinkos abban, amit önmegtagadó, de magukkal együtt minden spontán emberit is megcsúfoló, önfeláldozó, de másokat is áldozatul vető hősök történelem címén művelnek. Tudom, tudom, kispolgári mentalitás, nihilizmus. Legyen. Az egykori hívő épp azt kéri számon, hogy ide juttatták. Az egykori hívő az, aki épp a nihilizmusával vádol. Mondd csak, ugyan mondd, minek felfuvalkodni, minek az a görcsös törekvés, hogy a sok-sok ügyes-bajos,

elsősorban személyes élete biztonságával, személyes gondjaival és kényelmével elfoglalt embernél, a közönséges embernél nagyobbak, többek, jobbak legyünk? Számtalan tapasztalat szerint az ilyen igyekezet leggyakoribb eredménye, hogy az ember kivetkőzik még abból az átlagos emberségből is, ami egyedül teszi kedvessé, sőt néha meghatóvá is épp a szegény köznapi ember jelenségét a jobbik esetben csak közömbös, általában azonban ádázul barátságtalan csillagok alatt.

Ez az, amit így, vagy kérdés formájában, de föltétlenül szemébe fog mondani ez utolsó beszélgetésben Andrásnak, akit enyhén, igen, végső fokon nagyon elnézően ítél meg, amikor gondolatban csak sviháknak minősíti.

Ez jó. Ez és épp így szóba foglalva lesz jó. Ha valaki, akkor épp annak az embernek így, ezzel fog az elevenébe vágni. Erre nem lehet majd hallgatnia. Afféle szembesítés lesz ez, de igazi. És lesújtó. Szembesítés egy, nemcsak átvitt értelemben, hanem valóságos hullával is. S egy szó jutott az eszébe, ami ugyan első pillanatra neki is túl patetikusan hangzott, kicsit ósdian is, de végül mégis úgy tetszett neki, hogy találó, minden szempontból pontosan és egyedül megfelelő: tetemrehívás. Mert vannak megállapítások és vannak tények, melyek megingathatatlan érvek. Elölük nincs kibúvó. Színt kell vallani, vallani kell, elodázhatatlanul, ellenállás nélkül, megsemmisülten. S ami legfontosabb: öncsalás és csalás, minden ámitás reménye nélkül. Eleméntárisan, akárcsak valami rohanó áradat.

A véletlen szeszélye oszlatta-e el épp e percben s épp csak egy szempillantásra az égre-földre egyaránt ráterpeszkedő ködöt, vagy csak a rossz szeme káprázott?

Őneki mindenképpen úgy rémlett, mintha a saját, benső kényszer diktálta gondolatai és szándékai megvilágosodásával együtt a külső világban is jobban kiigazodna, mintha sikerült volna, ha csak épp erre a percre is, fellebbentenie a minden dolgot és életet a maga makacs sötét szürkéségébe rejtő, nyirkosan tapadó takarót. Az ideiglenes fahíd végéről, ahol megállott volt, mintha láthatóvá váltak volna előtte az új híd pillérei s rajtuk a magasban az acélváz, a kéklő, merész hajlású első ívek is. Majdnem öröm volt az, ami felvillant benne. Végre mégis el fog készülni ez az elpusztult réginél sokkalta szélesebb, a réginél korszerűbb, szebb, jobb, tisztára vasból épített híd. Lám, a legvadabb pusztulás is csak a szebb megújulás prológusa. Ami a dolgokat illeti. De csak ami a dolgokat illeti. S az alig felvillant öröme máris komoran feleselt vissza a másik, nem kevésbé meggyőző, hideg vasnál is szívteleőbb, elháríthatatlan gondolat, az, hogy ellentétben a dolgokkal, az ember, akit elpusztítottak, tán helyettesíthető ugyan száz másikkal, de nem pótolható. Az ember, aki már nincs, az változatlanul nincsen. Nincs soha többé. A megöltek helyébe jöhetnek és jönnek is mások, de csak a helyükbe, s nincs az a hatalom, amely őket magukat újra adhatná. A hiányuk az, ami a jelenjük helyett jelen marad, megmarad jelennek. Önáltatás vágya s megghiúsult önáltatás minden bosszúállás. A megtorlás reménye, a büntetés, az egész büntető igazságszolgáltatás — a jóvátétel, silány, siralmasan önámító, legsilányabb illúzió.

A köd már megint mint valami mérhetetlen állat szája hirtelen szétnyílt, majd azon nyomban becsukódott, jó szorosan záruló állkapcsa szemlátomást egy csapásra nyelt el mindent, ami látható volt.

Az új híd! Az oly lassan, de mégis a végleges elkészüléshez közeledő vashíd! Még alig két-három évvel ezelőtt újságcikkekben s határozati javaslatokban fennen hirdették, hogy a városka közóhajának és az egész ország közakarátának megfelelően, „a nagy Vezető és szeretett Útmutató egyik legjobb követőjéről, a nagy Úgy rettenthetetlen, éles szemű, éber őreről, kit városunk büszkén vall a maga szülöttjének”, az új vashídat András nevére L... András hídnak fogják elnevezni. Kőd előtttem, köd utánam. Az ember már-már kísértésbe jöhetne, hogy sajnálja azt az Andrást, akit azóta annyian tagadtak meg, és akinek csak a nevét is kiejteni most nevetlen ember illetlenségének vagy legalábbis tapintatlanságnak, mindenesetre meggondolatlanságnak számít.

Kezdték kigyulladni az egykori gázlámpák helyére felszerelt villanykörtek. Szórványosan és tévóváza, szinte vonakodva, mintha egymástól várnának biztatást, mintha valósággal félnének vagy kétségkednének, hogy szabad-e, egyáltalán érdemes-e a kihalt utcákra fényt pazarolni. Árammal takarékoskodó imbolygó fényt szűrve, mint megannyi magasba szökött, mélyből felbukkant árboc csak épp a magasban vontak maguk köré tejszínű szűk udvarkát. Ekkor a zajtalan utcát keményen csattogó bakancsok ütemében éneklő gyakorlatról a kaszárnya felé igyekező csapat katona éneke verte fel. Ebbe, a köd kísérteties elemébe kísértetiesen alámerült városka nesztelen utcáiba mint idegen, valószínűtlen kihívás hasított be a csak halvány körvonalakban kirajzolódó, gyorsan tovatűnő katonaság és erőteljes, harsány éneke a boldog szabadságról, új életről, a munkás-paraszt hatalomról, amely meghozta az új idők hajnalát és diadalról diadalra száguld.

Neki, a hidat maga mögött hagyó, a gyalogjárón magányosan haladó, eddig csak botja kopogását hallgató embernek mindenesetre figyelmeztetés volt, hogy a feje fölött óvakodva ki-kigyúltak az apró fények. Figyelmeztetés, hogy bármily lassan és lassítva bandukol is, mégis közeledik az az esti óra, a nyolc óra. Rövid, alig háromsoros levelében jelentette be, hogy nyolcra ott lesz, látogatóba jön, utolsó beszélgetésre. Megtehetné volna, hogy bejelentés nélkül egyszerre csak beállít. Ez a látogató szempontjából, vitathatatlanul, előnyösebb volna.

Semmiképp se holmi lovagias játékszabályok iránt való tisztelet, hanem alapos megfontolás, úgyszólván rideg számítás diktálta neki, hogy önként lemondjon a fölényről, amit a meglepetés, a rajtaütésszerű támadás biztosított volna és tett volna még élvezetesebbé. Helyette élvezetnek ott volt a másik, kegyetlenül biztos tudat, hogy az előre bejelentett látogatással a gyilkost, igen, a gyilkos svihákot, Andrást már huszonnégy órával előbb, vagyis immár huszonnégy órája gyötri a gondolat, hogy látogatója lesz. Látogatója, éspedig ő, ő, akinél senki élőnek sincs több oka, hogy kérdéseket tegyen fel, kérdéseket, amik mindmegannyi elháríthatatlan lesújtó vád. Sőt több, mint vád. Nyugodt, szabatos és éles kérdések lesznek, önmagukban fellebbezhetetlen ítélethirdetéssel felérők. Lesznek mint magyarázkodás és dialektikai

bukfenc minden lehetőségének, mint magának az életnek határain túlról felhangzó, illúziót kizáró, minden leszámoló, leszámolni kész objektivitással kimondott, az embert magamagával szembeesítő végszó. Az utolsó szó jogán. Igen, az utolsó szó jogán — csak ez esetben ez a jog, melyet gyakorolni fog, nem taláros gyilkosok protokolláris csúfolkodása a védtelen, előre kiszemelt áldozattal, hanem véren szerzett, elrabolhatatlan, minden vitát eleve kizáró, igazi jog. A felelősségrevonás, a megtorlás, a bosszú joga.

A bosszú. S erre a hirtelen felötlő szóra, mintha csak megbotlott volna benne, szinte megtántorodott, s most már keresnie kellett az iménti biztonság érzését. A bosszú. Csúnya szó, de persze az, amit jelent, kell az embernek. A bosszú. Nincs nála emberibb, nélkülözhetlenebb, megvalósításra éhesebb — és reménytelenebb jog. Az öncsalás joga. S hit is. Valami fiktív egyensúlyállapot helyreállításának, az elkövetett bűn és a jóvátétel egyensúlyba hozásának, az egyensúly lehetőségének a gyámoltalanul sóvár hite. Vagy babonája. Az erkölcs, az elégtétel, az igazságszolgáltatás — siralmas babona. Mert nincs badarabb illúzió, mint feltételezni, hogy lehetséges bármiféle célra vezető bosszú. A bosszú joga! Jog, mely azokra az annak idején komoly képpel kihirdetett bírói ítéletekre emlékeztet, melyek kötél általi halálra — és azonkívül az elítélt állampolgári jogainak tíz évre szóló felfüggesztését is kimondták. Mintha ez az utóbbi vicces ráadás súlyosbíthatná az ember sorsát, az akasztottét. A bosszú joga! Jog, mely céltalan, eleve célját vesztett, mert semmit, ami megtörtént, nem képes meg nem történné tenni; irracionális, mint a vágy, mint az álom és mint az az irtózat, mely szeretné önmagát legyűrni, nemcsak önmagát legyűrni, hanem átváltozni betelt ujjongássá.

S ha így van, s mert így van, voltaképpen van-e egyáltalán valami dolga a gyilkos svihák Andrással?

A köd mintha még sűrűbbé vált volna, s a temető mécseseire emlékeztető árva, gyér lámpák alatt, a kihalt vidéki csendes utcán valami hirtelen felbukkant emberrel ütközött össze. Bocsánatot kért, s önkéntelenül meggyorsultak a léptei. S akkor ráérezte, hogy semmi, éppenséggel semmi sincs a szívében abból az emésztően dühös és maróan keserű indulatból, amilyennek a bosszú vágyát szokták festeni. Úgy tűnt fel neki egyszerre, hogy ami rajta elhatalmasodott, az, amit tán évek óta, de különösen most egész úton vonszol magával, az inkább valami melankolikus, titkos és esztelenül nosztalgikus lázadás. Nosztalgikus lázadás épp a mélyen átértett bizonyosság ellen, hogy nem maradt se tenni-, se mondanivalója. Nincs mit tennie Andrással szemben sem, és nincs mondanivalója András számára sem, akivel — az egykori Andrással — azelőtt, régen és tíz és húsz éven keresztül kifogyhatatlanul sok volt a kölcsönösen beszélni- és megbeszélőnivalójuk. És kölcsönös és közös volt az is, amit Piroskának hívtak, és amit hallgatag megegyezéssel sohasem tettek egymás közt szóvá. Édes, áldott és borzalmas sorsú, édes, áldott és borzalmas Margit. A boldogult mama, Eleonóra mama, a régóta hervadó kisvárosi hölgy az erkölcs és az illetlen szabályai nevében és romlott fantáziájával felháborodott az „alamuszi lányon”, aki „mintha nem is lett volna úrilány”. S nem annyira tulajdon gyermekének, mint titkolatlan irigységgel és féltékeny-

séggel, sokkal inkább a fia mindig zavartan mosolygó, de már pelyhedző állú, nagy szál, kék szemű barátját, Andrást akarta mérgesen mindenáron meggyőzni arról, hogy az alamuszi lányban, akit szinte nem is lehetett másképp látni, mint a két fiú társaságában, „nincsen semmi eszményi”.

Hogy pontosan vagy akár megközelítően mit értett ez alatt ő, aki saját magát eszményi nőnek tartotta, az mindigre az ő kifürkészhetetlen titka maradt. Azt-e, hogy a leány nem az ő ideálja, hogy az ő szemében nemcsak nem úrilány, de még csak igazi nőiességgel felruházott leány se, vagy azt, hogy megengedhetetlenül és megbocsáthatatlanul, túlságosan leány?

Vékonyka volt, alig ért a fiúk válláig, s volt benne valami szomnambulikus. Ha ránézett az emberre, a nagy és világosbarna szemében ott csillogott valami gyanútlan bizalom, majdnem csodálkozás, mintha nem tudna betelni a látás örömeivel, csupa készség és buzgóság, mintha hálásan minden esetben friss, boldogító meglepetésként élné át, hogy ránéznek, szólnak hozzá, és várják, hogy megszólaljon. Különös képessége volt, hogy elnézett a csúnya fölött, mintha nem látná azt, ami visszataszító, és nem hallaná a „Csak”-nak nevezett testes hölgy bős rikácsolásba átszapó, nemegyszer trágár szóáradatát. Ők hárman, a két fiú és a lány, a „Csak” által még inkább együvé tartoztak. S külön és együtt, ki-ki a tőle kitelhető leleményességgel fáradhatatlanul szimatolta ki és szerezte meg és hordta a folytonos közös lakomára a szomorú kisváros intézményeiben, magánházakban vagy elfelejtett zugokban fellelhető forradalmian izgalmas könyveket, és valami közös lázadásban és közös intellektuális lázban, közös magányosságban, mint megbonthatatlan trió, már el se tudták képzelni, hogy egymás nélkül is élhetnének ebben a sívatagban. Az órák, az egymástól távol töltöttek, pusztán közbeeső időnek, egymáshoz készülődésnek számítottak.

Egyikük se volt inkább hangadó, mint a másik kettő, vagy épp, ahogy az egyébként lenni szokott, középpont. Ahhoz egyaránt túlságosan kitalizáltak, egyformán és túlságosan egymásra utaltak voltak. Annyira, hogy amikor csak kettő volt közülük együtt, akkor hiányosnak, valahogy csonkának érezték a közösséget, mely csak a harmadik megjelenésével lett megint kerek egésze.

Száműzötteknek tudták magukat, de azért, hogy együtt voltak, ez a közösség saját szigetét jelentett, azt, hogy távol a környező kisvárostól, más csillagon élnek.

A Zalán nevet komikus fellengzősnek találták, ezért viselője örmére szinte magától változott Zoltánná, illetve Zolivá, de csak a trión belül; az iskola, a külső világ, a vidéki város társadalma, mellyel szemben nem programszerűen, hanem önkéntelenül és egyöntetűen exkluzívák voltak, nevezhette továbbra is Zalánnak. A trió szemében Zalán az álnév lett, az ostoba és kényszerű inkognitó.

Andrással másképp volt. Őt a trión belül is Andrásnak nevezték, de ez valahogy mintha csak látszat lett volna; a név, ugyanazok a betűk, ugyanaz a hangsúly mást jelentett, valójában elrejtette azt az intim valamit, amit ugyanez a név a trión belül jelentett; hozzátartozott a trió külön nyelvéhez, hogy ők, mások jelenlétében is, a közön-

séges szavaknak mások számára rejtett értelmét egyetlen tekintettel közlik egymással.

A két nagy szál fiú hamar befogadta beavatott harmadiknak a lányt. Hiába, hogy „úrilány” volt s kényeztetett egyetlen lány, s a kisváros legtekintélyesebb családjai közül való család gyermeke — a család nem bírt vele. Úgy állt a két meglehetősen lomhán mozgó kamasz mellett vagy között, mint valami kis, elragadtatásra mindig kész, lelkes felkiáltójel. Afféle láthatatlan, zárt szektává lettek. A többiektől se öltözködésük, se modoruk nem különböztette meg őket, csak éppen az, hogy minduntalan együtt bukkantak fel. Együtt jöttek s együtt távoztak akkor is, ha kisvárosuk kulturális egyesülete rendezésében akár színtársulat, akár valamelyik nagyvárosi filharmonikus társaság, vagy hírneves fővárosi író, vagy szociológus, vagy pedig képkiállításával egy-egy modern pesti festőművész vendégszerepelt. A triónak egyébként megvoltak a semmiképp se feltűnő, de annál komolyabban vett benső ritusai. A könyvet, amit egyikük elolvasott, föltétlenül elolvasta a másik kettő is — és minden alkalommal beszámoltak mind benyomásaikról, mind minden olvasmányukról. De a gondolataikról is. Minden gondolatról. Magától értetődő törvénynek tekintették, hogy túl kell tenniük magukat minden konvención, egymás közt nyílnak és igaznak kell lenniük, minden titok vagy csak titkolási szándék is méltatlan hozzájuk, száműzöttek szövetségéhez. Ezzel a szinte szigorú komolyságukkal azonban jól megfért a harsogó jókedv; az ellenséges s mindennek fölött idegen világgal szemben a vidám nevetés a hatékony védekezés egyik ösztönszerű formáját, a hármuk szolidaritásának a gondtalan fegyverét jelentette. Ez volt az ő „anti-eleonórikus” szolidaritásuk.

Egyszer azonban épp ez az anti-eleonórikus harsogó nevetés erőltetett, túlságosan harsogó volt. A lány, aki szinte első perctől fogva az özvegyben megmagyarázhatatlan, mániákus ellenszenvet ébresztett, az idő múlásával valami zabolázatlan, szemérmetlenül vicssorgó, mindent bemocskoló gyűlölködéssel került szembe. Eleonóra mama egyszer vihogva sziszegte, hogy a két fiú Piroskája a mesebeli Piroskától anynyiban különbözik, hogy nem éri be egy farkassal, hanem két farkassal készül magát felfalatni. A szövetség törvénye megkívánta, hogy a fiúk ezt is elmeséeljék a lánynak, és hogy megmutassák maguknak, mennyire fölötte állnak mindhárman az efféle közönséges gyanúsításoknak, Margitot előbb tréfából, aztán kellemes megszokásból már csak Piroskának szólították.

Az igazság az, hogy akkor először majdnem tudatosan, csak éppen egyetértően színházat játszottak egymásnak ezzel a nevetésükkel. Az igazság az, hogy a szó, a rosszindulatú, annyira idegen szó akkor először idézte fel valami lehetséges veszedelem, sőt fenyegetés, baljós árnyát. Megzavarta az elfogulatlanságuk gondtalan szellemét. Legkevésbé a lánynál, akinek ajkáról nem tűnt el a csendes, rajongó elbűvöltség, a hívő mosolya, de mintha még rá is átszármazott volna valami abból a nyugtalanságból, amit a fiúk megvetéssel, dacos, túlhangos nevetéssel hessegettek el. És mintha csak újabb kapcsot teremtett volna köztük, hogy most már a trión belül külön nevet kapott a lány, csak azért is a Piroska nevet. Valahogy úgy, mint ahogy a bizony-

talanságtól fenyegetett ember bizonyítani akarja önmaga előtt a magabiztos, a sebezhetetlen jókedvű fölényét, azt, hogy csöppet se fél. Mint ahogy Zoltán, akit azelőtt Zalánnak neveztek, a kamasz időkben, Andrással való barátsága legkezdetén úgy tette próbára a maga friss ateizmusát, de kicsit egyúttal a tagadott istent is, hogy míg kint a vihar dúlta nyári éjszakában rettenetesen dörgött és csapkodtak a villámok, ő a sötétben az ágyában — míg a szomszéd szobában a mama valami idegen úrral hangosan nevetgélt — mormolva, hogy csak maga hallhatta a hangját, de tisztán tagolva a szót, addig ismételte: az isten csak babona, fütyülök az istenre, az istenben csak mamlaszok hisznek — s folytatta egyre becsületsértőbb kijelentésekkel az isten címére — míg, bár szorongva, de végül is diadalmasan elaludt.

S míg ő, aki itt bandukol a ködben, oly közel érzi magát ahhoz a kamasz gyerekhez, aki nem akart félni épp azért, mert oly nagyon félt, ő, aki mintha közben semmi se történt volna, érzi a teljes azonosságot az akkori és mostani maga között, emlékezve kérdi: de hová lett az az akkori András? Csak a neve maradt ugyanaz.

Hihetetlen, hogy milyen népes temetőben jár az ember, aki már csak emlékszik. Már csak emlékszik, és fél, míg megy a nagy temetőn keresztül ahhoz az egykori baráthoz a bejelentett, utolsó beszélgetésre.

Van abban valami mélységesen megdöbbenő, hogy az ember kezdve megszületése pillanatán, addig a bizonyos, hasonlóképpen rejtelmes utolsó pillanatáig mennyit fél.

Hányszor és mennyit és milyen vad szorongások iszonyú sokaságát s a félelmeknek micsoda változatait éli át. Rémületek gyűrűzése — és félek és félsz és félünk és féltek és félnek —, és ezáltal is, ha másképp nem, hát épp ezáltal vált és válik mindenki büntárrá. Ismeretlen bűnökben társsá. Mert ha félek és nem ért bántódás, akkor ez is bizonyíték amellet, hogy akit bántottak, az, lám, nem ok nélkül félt. Ők, akik nem ok nélkül féltek, és akiknek halálos ítéletét úgyszólván pompás külsőségek között és hírlapok és szónokok és gyűlési határozatok lelkes tapsával kísérve hirdették ki, ők az okai, hogy a tapsolóknak és azoknak, akik talán eléggé hangos lelkesedéssel helyeseltek, s általában mindenkinek, állítólagos vagy tán igazi ártatlanoknak egyaránt rettegés az éjjelük és nappaluk. Éjjelünk és nappalunk, s ez így van rendjén. Amíg csak másokat visznek verpadra, mi, ijedten, felháborodva, elborzadva — ki-ki a maga temperamentumának megfelelően — igyekszünk hívón csodálkozni: ki hitte volna, hogy ez is, még ez is a bűnösök közül való? S megint, ezért is bűnösnek, szinte cinkosnak kell tudnunk önnönmagunkat: íme, nem voltunk, nem vagyunk eléggé éberek, eléggé gyanakvók, eléggé félni tudók. Ki az, akinek van és akinek mégis egész tiszta a lelkiismerete? Ki az, aki mentes valamiféle hanyagság, felületesség, ingadozás vagy habozás makulájától? S épp ezért is tárgyilagosan, utólag vissza- (és előre-) tekintve megállapítható, hogy az is, aki legtöbbször és leginkább fél, még túlságosan gondtalan és felelőtlen, mert mindenkinek még több oka volna a félésre, mint csak képzelni is tudná.

Mennyi szó esik az igazság megismeréséről! S különös, nem maga a megismerés a döntő jelentőségű, hanem az, hogy az ember miként

viszonylik egy-egy önmagában egyáltalán kétségbe nem vont megismeréshez. Mert mikor annak idején, nem is olyan régen, azaz hihetetlenül távolinak látszó múltban, mikor utoljára voltak együtt hármasban, tehát hét évvel ezelőtt, a svihák András a maga államférfiúi magaslatáról a mindenkire kiterjedő Terror áldásos, szükséges és igazságos s mindenekfölött jótékony hatását fejtegette, a mindenütt eleven félelmet magasztalta, a terrort, mely éppúgy megtorolja a bűnt, mint ahogy másrészt emberbaráti óvó ellenszere a bűnbeesés kísértésének — a félelem és megfélemlítés eme dicséretére, Piroska a maga változatlan gyermeki hangján, mintha csak a régi két farkas régi Piroskája lenne, Piroska az ő ajka körül lebegő, elbűvölő mosolyával helyeslően bólintott, és a saját személye számára ezekkel a felejthetetlen szavakkal vonta le a gyakorlati következtetést:

— T e h á t . . . Ha mindenkinek úgyis annyi az oka a félésre, nem érdemes, egyáltalán nem érdemes félni. Te nagy ember vagy, András, neked biztosan igazad van. S ezért van nekem is igazam, aki elképzelni se tudom, hogy valaha is félhetnék.

Szemernyi gúny se volt a szavában, megmaradt a vékony Piroska a két nagy fiú között. Gyanútlan, érthetetlenül gyanútlan rajongás ihlette minden szavát. S minden közvéleményre, tapasztalatra, szokásra alapított szilárd kategória szinte légneművé vált, amikor Piroska — elismerte. Igazad van, tehát igazam van, amikor pontosan az ellenkezőjét vallom. Ez volt az ő elismerésének a logikája. Kőd előtte, köd utána. A leggyengébb lény, akit valaha látott, és a legerősebb is, hihetetlen erős, egyazon személyben.

Vagy csupán gondtalan lett volna? Gondtalan a könnyelműségig? Lehetetlenül, már-már embertelenül? Cítlástalanul ösztönös?

A kérdést vele magával kellett volna tisztázni, annak idején. Addig, amíg lehetett. Az ember mindig túlon túl későn veszi észre, hogy mi mindent mulasztott el. Hogy emelte volna magasba a hosszú szempillájú szemhéját az ilyen kérdésre! És ajka szegletében, mint annyiszor, mintha mindig csak hívásra várt volna, máris villódzott volna valami, kicsit ijedelem, kicsit mosoly minden ijedelem, a saját ijedelme fölött is. Az évek során a világosbarna szeme mintha egyre világosabbá lett volna, s néha — ha ugyan nem csal az emlékezete —, igen, néha valósággal kékbe játszott. Erre csak most eszmélt rá, de ezúttal határozottan úgy rémlett, hogy a világosbarna észrevétlenül mindinkább a türkiz színébe hasonult át. Mintha a végén már egész kék lett volna a szeme. Vagy az emlékezete csal?

Ezt a svihák gyilkostól vagy gyilkos sviháktól, Andrásról kellene megkérdeznie, mert immár csak így ellenőrizhette volna a saját megbízhatatlan emlékei önkényesen és kétesen kavargó útvesztőjét. Ám egy ilyen, az ő számára egyszerre kínszóan fontossá vált és a maga erejéből eldönthetetlen kérdés az utolsó beszélgetést, amelyre készült, teljesen hamis irányba terelhetné. Ahelyett, hogy a lehető legridegebb tárgyalagossággal leszögezné, hogy a gyilkos gyilkos, és ezzel rámutatna a szakadék mérhetetlen nagyságára, melyet semmiféle „zseniális nagy hídverő” soha többé át nem hidalhat, azt a látszatot kelthetné, mintha közte és András között másról is lehetne szó, mint — könnyörtelenül igaz nevén nevezve azt, ami történt — végleges leszámolásról, utolsó

beszélgetésről. Egy ilyen kérdés az idővel egész kékké vált szemekről azt a látszatot kelthetné, mintha ez u t o l s ó beszélgetésük, mintha egy hulla és az a felejthetetlen hulla alkalmat szolgáltathatna épp az ő kettőjük együttes elérzékenyedéséhez. Ennek a lehetőségnek a pusztá gondolatára is valami émelyedésszerű iszony környékezte, mintha az átsuhanó pusztá elképzeléssel is valami árulásnál is undokabb visszataszító gyalázatosságot követett volna el.

Természetes, jó volna ellenőrizni az emlékezetét, tudni, hogy csakugyan nem váltak-e idővel majdnem kékké, vagy épp egészen türkíz-kékké azok az édes, tiszta, oly édesen gondtalan, immár rég megüvegesedett, minden időkre e világ színeiből, minden színek közül kitörült, minden időkre eltűnt, egykor világosbarna szemek.

Igaz, nem egyedül ez az, amiben híján van az ellenőrizhető bizonyosságnak. Épp most, ahogy a kisváros kihaltan csendes, szűk utcáin, néha a hegynek fölfelé vivő úton öregesen elfúló lélegzettel bandukolva legyőzhetetlen benső ingadozással halogatja az utolsó beszélgetést, melyre pedig másrészt olyannyira készült és felkészült, valami olyan különös állapotba került, hogy nemcsak ama édes szemek színét kell valósággal keresgélnie emlékezetében. Számot vetve magával és azzal, aki az életéhez úgy hozzátartozott, mint a harc, és aki életében neki a harcához szükséges békét jelentette, fogsága évei és az utolsó hónapok hasztalan és visszhangtalan monológjai közben, voltaképp ebben az egyetlen, végtelen monológban, oly valószínűtlennek látszott az egykori valóság, oly tűneményszerűnek az, ami egykor hétköznapi és tapintható test volt, hogy már-már védtelenül meg-megállt a kérdéssel szemben: voltaképpen valóság volt-e, ami volt, és voltaképpen milyen is volt a volt valóság? Annyira, hogy zavarba lehetett volna ejteni azzal az egyszerű állítással, hogy a két farkas tűneményes Piroskája, akire ő emlékezni vél, hátha nem egyéb, mint az ő utólagos álmaiból, bánataiból és interpretációiból keletkezett, sebzett képzelete szülte — fantom.

Épp ezért rettenetesen fontos lett volna neki, hogy megtudja attól az egyetlen embertől, az egyetlentől, aki éppoly közel állt ahhoz a nőhöz, mint ő — rettenetesen fontos lett volna neki, hogy halljon valamit a képről, ami arról a lényről — s nemcsak a szeme színéről, de arról is — Andrásban él. Rettenetesen fontos lett volna egyszerűen azért, mert az lett a káprázatokba vesző, legmegfoghatatlanabb, legutolérhetetlenebb délibáb, ami egykor hús és vér, igaz és igazi valóság volt.

De mindjárt, ugyanakkor azt is tudta, hogy mégha a tervezett rideg és végleges leszámolás helyett rászánná is magát, hogy ezeregy kérdést is feltegyen, a válaszokból csak igen keveset, végső fokon épp azt, ami kellett neki, a bizonyosságot, semmi bizonyosat se tudna meg. Azért nem, mert egy ember kifogyhatatlan, tehát nem azok közül a valóságok közül való, melyeknek lehetne tárgyilagos, bármiféle cáfolhatatlan és egyetlen kritériumuk. Mint ahogy a választ a kérdés, a kérdés módja és a kérdező személye is meghatározza, azt, hogy milyen volt a szeretőd, az íze, a kedve, a csókja, a lelke, az nemcsak a szeretőtől, hanem mindig attól is függ, akit szeretett és aki szerette. Köd előtte, köd utána, nincs igazság, csak igazságok vannak. Pontosabban: sok és egymásnak ellentmondó igazságokból tevődik össze az, ami igazság.

Ez az, amit ezen a mai, utolsó beszélgetésen annak az embernek irgalmatlanul a fejére kell olvasnia: azt, hogy elvesztette a nagy és épp ezért mindig fájdalmas igazságokhoz való bátorságot. Azt, hogy a győzelem, a hatalom birtoka megrontotta, egyszerre tette gyávává, alattomosná és önteltté. Azt, hogy a fájdalmas egész igazság helyett csupa féligazság lett az osztályrésze, és azokon úgy lovagolt, mint boszorkányok a seprűnyélen, melyről azonban többé nem tudnak kedvükre leszállni. Összenöttek életre-halálra. S a féligazság jellegzetessége épp ez: elvakít, lealacsonyít és megfoszt a szabadságtól, megfoszt attól, hogy hívő és ugyanakkor ember is maradj. A féligazságok mindig hazug alternatívák elé állítanak, mint amilyen ez az alternatíva: vagy hívő, vagy ember. És becsapott majom, majom, aki már akarja, hogy becsapja magát, kedvtelve állapítod meg, hogy volt erőd hívőnek maradni. A meghunyászkodást erődnék nevezted.

Ez az, amit fejére kell olvasnia...

De, de nem lesz-e maga ez az utolsó beszélgetés is csalás, öncsalás, melynek végén vagy tán közepén egyszerre azon kell majd rajtakapnia magát, hogy a gyilkossal csendes, úgyszólván meghitt eszmecserét folytat, emlékeket idéznek fel együtt, idegen emlékekkel, a gyilkos emlékeivel a saját emlékeit házasítja össze, egészíti ki vagy helyesbíti? Azzal a talán mégis elhamarkodott bejelentéssel, hogy ma este nyolckor meg fog jelenni nála utolsó beszélgetésre, azzal a szerencsétlen bejelentéssel a fenyegetés álarca alatt vajon nem táplált-e valami hülye titkos reményt, hogy az a gyilkos őt valami ismeretlen enyhítő körülménnyel, mentségére szolgáló, megengesztelő mozzanattal fogja meglepni? Nem az az aljas vágy sarkallta-e, hogy a gyilkos svihákban rátaláljon valamire a régi közös barátból?

Pfuj, Zalán, Zoltán, Zoli, mondta magamagának, mikor feltámadt benne a régmúlt közös múlt után való honváagnak, a megengesztelődés gyalázatos vágyának a gyanúja. Azokon a gyermekkori szorongó estéken is, mikor az ágyban elalvás előtt gondolatban becsületsértő, sőt válogatottan trágár kitételekkel igyekezett provokálni az istent, volt egy legelementárisabban átértzett érve az isten léte ellen. Nem vigasztalta, hanem felháborította, hogy az állítólagos mennyei magasságokból nézve neki, a szorongónak a homlokára kiülő hideg verejték, a földi félelmek, dühök és kínok puszta félreértésként úgy válnak tárgytalanná, mint a borzalmas nyári zivatar akkor, mikor az ég már újra mosolyogva tiszta kéken csak mosolyog, és megengesztelődött, bölcsen csak sugárzik. Mintha minden, ami előbb volt, csak fölényes tréfa lett volna, mintha nem lett volna igazi csatatér, mintha itt lent a baj nem is lett volna baj.

Finnyásan csücsörített ajkával a mama még beírta azzal, hogy nem szabad sintért, hanem gyepmestert kell mondani, illendőség okából. Manapság maguknak a hóhéroknak is van egy illemkódexük. Hóhér helyett beavatottaknak mondják magukat, és magasabb érdekek éber és megvesztegethetetlen áldozópapjaiként handabandáznak. Valósággal afféle gondviselő öreg isten helytartói szerepében tetszelegnek. Mintha attól, hogyha gyepmester a neve, a sintér nem maradna sintér. Mindenesetre a hóhér, aki utólag a rejtett összefüggések, a nagy Űgy és a szent szükségesség nevében minden kiontottá vére találta, és a be-

avatottak fensőbbbséges derűjével tálalna föl bölcs és mélyebb magyarázatot, a hóhér mint lelkiatya vagy tanár — elviselhetetlen volna. De még elképzelésnek is semmivel se tűrhetlenebb, ugyanannyira visszaszítító volna, ha arra vetemedne, hogy sóhajtson, és könnybe lábadt szemmel sirassa a világosbarna vagy türkizkék szemű édest, az áldozatát.

De hát akkor mi a csodát akar ő ezzel az utolsó beszélgetéssel, mi a csodát vár tőle, mi dolga van, mi dolga lehet neki még Andrással?

Most már csak az érveket ismételte, és már csak újabb érveket keresett, amikkel bizonygathatta magának, hogy semmi értelme sincs, illetve semmi értelme se lett volna, hogy elmenjen arra a bejelentett utolsó beszélgetésre. Hisz azért sietett előre bejelenteni, mert ezzel kényszerhelyzetet akart magának teremteni, éspedig a saját ingadozásával szemben; tartott tőle, hogy visszariad a találkozástól, melyet legalább annyira kívánt, mint amennyire már eleve, minden bizonyító érv nélkül is feleslegesnek, meddőnek, a halottra való tekintettel pedig megengedhetetlennek minősített.

Vajon alaposan gyanúsította-e magát, hogy nem annyira a tetemrehívás, nem még egy utolsó beszélgetés, végleges leszámolás kívánsága, hanem épp ellenkezőleg teljesen esztelen, titkos remény sarkallta? Nem az eszeveszett, be nem vallott remény bujtogatta-e, hogy hátha mégse kell magában maradnia, ifjúsága és későbbi élete egyetlen barátja, az egykori közös barát, a másik farkas nélkül?

A nagy temetőben, amiben magára maradt, csak a tüneményes halott, a hóhér áldozata után vágyódott még fájóbb hiányérzettel, mint a hóhér, az egykori András, az egykori életre-halálra szóló barátság, az után az egykori bajtárs után, aki nemcsak önmagát, hanem, elválaszthatatlanul, az egykori lázadás tündöklő reményeit, az egykori töretlen boldog várakozást és hitet is jelentette. Azt, ami épp a győzelem nyomán, a diadal hétköznapijainak mérgetől sorvadt el.

Lám, az áldozat utolsó percéig megmaradt annak, aki volt, megmaradt a gyanútlan bizalom és mindig elragadtatásra kész, rajongó elbűvöltség, ugyanaz a feltétlen odaadás, mint akkor, mikor vékonyka alakját a két vállas kamasz fogta közre. Ha egy életen át saját szemével nem látta volna, nem is hinné, hogy ez lehetséges: tíz, húsz, harminc év múlt el, és bármi történt is nemcsak körülötte, de vele magával is, benne semmi sem változott. S az idő se fogott rajta. Megmaradt ugyanannak, Piroskának. Akárcsak az ősi mesék világának jellemükben, magatartásukban eleve kész és minden kalandok közt megmásulatlan szülőttei. Nő, akinek mintha soha eszébe se jutott volna, hogy valami intézményes formában keressen biztonságot magának. Két férfi közt és úgy, hogy sohase tudott elszakadni egyikőtől se, és épp ezért egészen megtartani egyiket se tudta — mindenki más az ő helyében szerencsétlennek, széttépettnak érezte volna magát. Ő azonban úgy találta, hogy egy a fontos: megalkuvás nélkül éli a maga életét. És sokszor úgy látszott kívülről, hogy ez az élet csupa töredék és csupa rögtönzés. A gondtalan könnyelműség, legalábbis a gyengeség látszatával. De most, mikor már minden elmúlt, nem lehetett kételkedni abban, hogy aki ennyire nem törődik a látszattal, az nem gyenge. Az ő helyében a legtöbb nőnek az élete valami zavaros összevisszaság

jellegét viselné; az övé azonban a világosságával, azzal a szabad nyíltsággal döbrent meg, mely magától értetődően, erőfeszítés nélkül szállt szembe mindennel és mindenkivel. Ugyanazzal a mosollyal, melyet ajka szögletében süldőlány korából őrzött meg még akkor is, mikor a kollégánót már tudós vegyészek is a kitűnő szakemberek közül valónak ismerték el. Mintha nem is tudta volna, hogy mi az, egy-egy döntés előtt ingadozni, mi az, amit dilemmának neveznek. Talán sohase habozott. Mintha soha még csak kérdéses se volna vagy lehetne, hogy mi a tennivalója.

A kihalt kisvárosban, a ködben, cél nélkül róva az utcákat — ekkor már tudta, hogy nem fog elmenni a bejelentett, utolsó beszélgetésre —, mintegy megnyugtató bizonyítékul, a kisváros csúnya, a század elején épült pöffeszkedően díszes és túlméretezett templomának harangja az esti tíz órát jelezte — a harangszó kíséretében régi beszélgetések hangja, rég elhangzott szavak és válaszok ütötték meg a fülét. András mondta egyszer, egy este, az ő jelenlétében Margit—Piroskának:

— Anarchista vagy, mindig a könnyebbik részt választod.

Ha valamit rosszalaltak nála, mindig nagyon elgondolkodott, figyelmesen, komolyan, majdnem ijedten. Ezúttal is így történt, de aztán mintegy fölszabadultan megjelent az ajka sarkában az a különös mosoly. S valahogy épp ez a mosoly valami külön jelentőséget adott a feleletnek. Volt benne valami mentegetődő, de ugyanakkor feltétlen és határozott. S mintha maga is csodálkozna, mint egy felfedezésen.

— Nem választok. Nincs választanivalóm. Történik.

Történik. Talán ebben rejlett az ő kivételes, nyugodt ereje. Rábízta magát arra, hogy kellő pillanatban megszólal saját benső kényesere. Rábízta magát bizalommal és feltétlenül, jóban és rosszban. Mintha csak nézője volna annak, hogy vele magával mi „történik”. Rendkívül érdekelt néző, akit azonban mégse érnek váratlanul, s aki-nél nem váltanak ki ellenkezést a meglepetések. S mint aki nem tudja, s maga is csak kíváncsian várja, hogy maga mit fog tenni a következő pillanatban.

Ez volt Piroska. S nem kellett különösebb fantázia, hogy elképzelje, miként fogadhatta Piroska a tervet, illetve követelést, amit a rejtélyes legfelsőbb fórumok megbízásából András közölt vele. Nem volt nehéz elképzelni, mint nézett föl rá kicsit csudálkozva, de alighanem kicsit hitetlenkedő, szorgos érdeklődéssel, majdnem vidáman a nagyra nyitott (világosbarna vagy türkízkék) szemével, olyan arc kifejezéssel, mint amilyen azé az emberé, aki nemcsak hallgat, hanem hallgatódzlik is. A csodálkozás kicsit a változásnak is szólhatott, amely mind szembetűnőbben azóta ment végbe az egykor oly közvetlen, vállas, nagy szál emberben, Andrásban, mióta az már nem pusztán a saját személyes gondolatait foglalta szóba, hanem a győztes forradalmi rend, a hatalom csalhatatlan igazságait képviselte. Más lett. A tekintete öregedett meg, még inkább, mint az arca, és ez a tekintet valami fanyar sietséggel siklott el az ember felett, mintha nem is látná azt, akihez beszél. S nem is látta. Mintha mindig szorongatná a sokoldalú, túlságos elfoglaltsága, gondolatban már mindig ott járt, ahol még csak vártak rá. Nem kételkedhetett benne, hogy az ő személye igen fontos. S nemcsak a személye, hanem az is, amit gondol. S ezért,

noha mintha mindig sürgetnék, kötelességének tartotta, hogy ne érje be tárgyilagos megbeszéléssel, hanem egyúttal oktasson is. Ez is az egyre szemmell láthatóbbá váló elváltozásai közül való volt. Még a régi barátokkal szemben is volt valami leckéztető a hangjában, nem épp felfuvalkodottan, de szembeszökő benső biztossággal. Látva ezt a túlságos elfoglaltságot és az államférfiúi hivatallal együtt járó lihegő sietséget, a régi barátnő, Piroska, már a győzelem első hónapjaiban vidáman fakadt ki:

— Jaj a győzteseknek! — de András mintha meg se értette volna — vagy csak kelletlenül fogadta, tán megengedhetetlennek tartotta — az ilyenfajta, tréfás hangú s mégse pusztán tréfás sóhajt.

S a maga szempontjából igaza is volt Andrásnak. A *v a e v i c t i s*-nek ebben a csintalan változatában talán nagyon is komolyan szólalt meg egy spontán és felelőtlen lázadozás. Csendült-e a szavában valami ösztönös szorongás is, baljós sejtelve az elkövetkező idők iszonyatának?

Utólag könnyen hajlik az ember arra, hogy a jelen távlatából értelmezze a talán gyanútlan múltat, s hogy titkos borzongást véljen felfedezni egy-egy akkor gondtalanul odavetett ötlet hátterében. De vannak pillanatok, melyeket nem kell rekonstruálni, vannak, maradnak, egy-egy ilyen pillanat minden múlttól s múlhatótól elkülönült, maga a megtorpant idő.

— Néha sikoltani, kiabálni kellene, mint amikor messziről hív vissza valakit az ember. De akkor ráeszmél, hogy akit így torkaszakadtából hívnál vissza, itt van előtted, itt, itt — itt van, ez ő, és mégis lehetetlen a közelébe férközni, ráismerni. Csak csúf, lidércnyomásos álmokban történik, hogy ilyen paradox módon felmondja a szolgálatot az ember hiába erőlködő hangja, szeme, esze.

Ezt nem lehet elfelejteni. Azon a késő délutáni órán, amikor utoljára látta, így kezdte beszámolóját, még láthatóan izgatottan Piroska. De amint folytatta, mintha az izgalma el is tűnt volna. Mint valami kívülálló, aki már csak csodálkozik azon, amit az imént látott és hallott, számolt be a felismerhetetlenül megváltozott András látogatásáról. Ő maga, Piroska, csodálkozva, már-már mosolyogva, a felismerhetetlenül megváltozott Andrásról beszélve, mintha egyszerre visszafiatalodott volna. Alakja, kissé lassú mozdulatai és a szinte visszafojtott hangja, a néha fel-felbugyborékoló csengő nevetése — soha még ennyire nem volt ugyanaz, mint az egykori vékony fiatal lány, akinek, a hosszú és vállas két fiútól közrefogva, oly buzgó kíváncsisággal, annyi várakozással s oly mohón, állandó és hitetlenkedő meglepődöttséggel nyílt a szeme a rejtélyes életre és minden, fájva is elragadó igazságra.

Nem furcsa, hogy ez utolsó beszélgetés, utolsó találkozás nyomán mindigre kiszorította az ő, a Zoltán emlékezetéből a már rég nem fiatal Piroskát az az ifjúkori tüneményes, akibe, mintha közben semmi se történt volna, mintha a végéig csak kezdődött volna minden, újra ellenállhatatlanul beleszeretett?

— Képzeld csak, egyszer se, véletlenül se nevezett téged Zolinak, mindig csak Zalánról beszélt. És mintha a hangja abban az én szobámban másképpen rezgett volna, mint ott az ő hivatalában. Mintha bizonytalanná tette volna, hogy nem támaszkodhatik a hivatalbeli

hatalmas íróasztalára, mintha hiányzott volna neki a különféle telefonkészülékek ütege az asztalon. Szinte gyámoltalannak hatott. Mint valami rövidlátó ember szemüveg nélkül, pörére vetkőzött vaksi szemmel.

Ekkorra már mintha végleg lerázta volna magáról a féldúltság-nak minden nyomát, mellyel elbeszélését kezdte, mikor az András nála tett váratlan látogatása után hozzájött Zoltánhoz. Az ember azt hihette volna, hogy csak valami majdnem mulatságos és érthetetlen látvány részleteit idézi föl, s hogy a szokott gondtalan derű sugárzik belőle. Az, hogy András Zolit kizárólag a hivatalos, komikus Zalán néven emlegette, s hogy milyen kényelmetlenül feszkelődött, s hogy reá, aki nézte és hallgatta, mindig újra valósággal rátámadt a kényszerképzet, hogy ezt a feszesen komoly, idegen Andrást meg kellene a hóna alatt csiklandoznia, s hogy ezzel nemcsak magának, hanem rajta, Andrásan is segítené.

Mintha az Andrásban felismerhetetlenné vált Andrásnak ez a furcsa rejtélye lett volna az egyetlen problémája, mintha ezen fennakadva nem futotta volna figyelméből és idejéből, hogy csak kicsit is megdöbbenve komolyabban gondolkodjék el a közlésen, illetve követelésen, ami András nála tett látogatásának a kifejezett célja volt.

Az ember, most már hazafelé tartva, megállt a kisváros vaskerítéssel körülvelt, legnagyobb terén, Kossuth Lajos nemrég restaurált ércszobra lábánál. Ha valaki e késő esti órában elhalad mellette, az azt hihette volna, hogy a rosszul megvilágított csatakos téren az ékesszólás szónoki pózba merevedett hazafias emlékművében igyekszik a rossz szemével minél alaposabban gyönyörködni. Ő pedig, aki már gyermekkorában, még eredetiben látta a Kossuth-szobrot, csak állt, és arra gondolt, hogy milyen nyomasztóan magányos az ember, akinek már mit se mondanak, vagy épp visszataszítóak az efféle közös és lelkesítésre és nevelésre szánt úgynevezett megszentelt szimbólumok. Piroskára gondolt. Érezte, átélte-e azon a délután az idegenben élésnek ezt a hirtelen rászakadt sivár magárahagyatottságát? Valószínű, biztosan nem lehet tudni, de valószínű, hogy mégse. Biztos, hogy nem játszott színházat, mikor András után hozzásietve úgy tett, mint aki még csak gondolkodni se tud egy másodpercig se azon, hogy voltaképpen mit kívánnak tőle. Aligha gondolkodott csak egy másodpercig is azon, hogy csakugyan a Párt, az Emberiség, a Legszentebb Érdek követeli-e, amit a Legmagasabb Fórum és Fórumok megbízásából András követelt tőle. Mikor Zoltánnál járt, akkor még talán csak mulatságosan lehetetlennek találta, hogy épp azért, mert ő Zoltán — ahogy András mondta, —, Zalán egykori intim barátjáné — neki, épp neki akarják kiosztani a hamis tanú szerepét — Zoltán ellen. Párt, Emberiség, Fórum és Legmagasabb Fórum ebben az összefüggésben súlytalan, üres szavak, puszta, értelmetlen hangcsoportok lettek.

Könnyű volt elképzelni, hogy eleinte milyen el-elbámuló, de eleven kíváncsisággal szemlélgette, hallgatta s fürkészte ezt az ő számára felismerhetetlen s mégis évtizedek óta ismerős Andrást, aki nemcsak a saját hivatali méltósága tartozékai és megszokott dekorumai hiányai

miatt ellensúlyozta nehezen leküzdhető feszességgel a maga kelletlen bizonytalanságának érzését.

Zoltán a maga bőrén tapasztalta, hogy olyan feladatokkal, mint amilyeneket András vállalt, nem szoktak ajtóstul rontani a házba. Előbb igen komoly általános megállapításokkal, elvek hangoztatásával csak körüljárják, kerülgetik a forró kását. Megértő és bizalmas kijelentésekkel arról, hogy válságosan nehéz helyzetekben, mint amilyen a jelenlegi, kipróbált régi elvtársak is el-elkövethetnek, el is követnek bizonyos hibákat. Tekintettel azonban a fenyegető alattomos veszedelmekre, ezeket az önmagukban könnyű fajsúlyú politikai botlásokat, sajnos, azzal kell sokszorosan jóvátenniük, hogy a nagy nyilvánosság előtt önmegtagadóan, fegyelmезetten vállalni fognak hasonlíthatatlanul súlyosabb eltévelyedéseket, soha el nem követett bűnöket.

Piroska, akin épp a paradox gondolatmenetek benső logikája sose tévesztette el az esztétikai hatást, tán még helyeslően bólintott is akkor, mikor András az ő litániájával az igazságokhoz ért, melyek védelmében, s az ügyhöz, melynek érdekében jogos a jogtalan követelés és eljárás is. Piroska még mindig csak szemlélőnek vélte magát. Tiltakozás nélkül, de azért alighanem növekvő megütközéssel követte András fejtegetéseit — Zoltán túl jól ismerte őket, túl sokat játszottak el előtte az egész klaviatúrát —, különösen, amikor András az ő egykori szerelmét és barátnőjét a mesterséges drasztikus megrázkódtatások elkerülhetetlen szükségességéről, illetve fájdalmas, de szerfölött jótékony hatásáról igyekezett felvilágosítani.

A bevezetést azonban bizonyára érdekesnek találta. Ám azután, mikor az Ügy képviselője fejtegetései során odáig jutott, hogy konkrétan alkalmazva az érdekes általános elveket, előadja, mint kell az Ügy érdekében Piroska közreműködésével Zoltánt, illetve Zalánt feláldozni — akkor működni kezdett a rajongó világosbarna vagy türkízkék szemnek az a bizonyos páratlan képessége, hogy igen figyelmesen néz és nem lát. Bekövetkezett az a különös állapot, mellyel ez az egyébként fogékony, rugalmas és intuitív intelligencia egyazon pillanatban érti és nem fogja föl a szót, mintegy elszibbad, megmerevedik, áthatolhatatlanná válik. Elrejtőzik valami meghatározhatatlan és megközelíthetetlenül elzárkózó, majdnem gyermekien vidámnak látszó, csak kicsit tétován lebegő és túlságosan barátságos mosoly mögé. Nem szándékkal, hanem magától, önkéntelenül, valósággal reflexszerűen.

Történik. És történt úgy, ahogy kell. Egész biztos, hogy amikor csodálatosan visszafiatalodva még ott volt Zoltánnál, sőt még akkor se, mikor már elment, még nem tudta, hogy mit fog tenni.

— Tudod-e, hogy voltaképp máris szót fogadtál, működni kezdtél? Egy nem épp tréfás üzenetet közvetítettél. Előkészítésnek szánták, hadd főjék keserű levemben — mondta neki Zoltán, amikor kikísérte.

S pontosan emlékezett: a lányos, édes arc azon nyomban valami komoly ijedtségtől borult el.

— Mért gondolod?

Zoltán meg akarta nevetetni távozó vendégét.

— Mért gondolom? Ugye emlékszel az anyám, Eleonóra mama? szavára? Az azt felelte volna: csak.

— Csak! — mondta utána Piroska, és igazán szívből nevetett.

— Miért mégis már? — kérdezte, mert egyszerre nem hosszabban, hanem valahogy mindig szerette volna maga mellett tartani. — Mért mégis már?

— Csak! — és felhangzott még a lépcsőházból is, fel az emeletre a bugyborékoló nevetése. — András holnap új megbeszélésre vár. Eszmecsserére.

Holnap. S másnap reggel a munkába érkező kollégái ott találták a szokott helyén, az asztala előtt, a vegyészeti laboratóriumában, holtan. Túlsegítette a biztos adag gyorsan ható mérge. Ezt sem választotta, hanem történt. Biztos, egész biztos, hogy ezúttal se habozott. A magától értetődő volt az, ami történt. Ahelyett, amit neki nem lehetett, tette azt, amit neki az adott dilemma elé kényszeríve lehetett és kellett tennie. Talán rögtönzött, de alapos elhatározással. Tökéletes egyetértésben saját magával, minden saját legbensőbb törvényével. Oly spontánul, mint ahogy mindig is, mindig, mióta csak ismerte, sietett elfordítani a fejét és lehetőleg továbbmenni, hogyha valami csúf látvány akarta inzultálni az oly figyelmesen feltekintő, gondtalan, gyanútlan és tiszta szemét. A két édes szemét.

Elmúlik-e a múlt? Még azt se tudom, hogy van-e múlt. Mert ha van, akkor nincsen. A van, az jelen idő, ha van múlt, akkor nem múlt. Vagy csak szójáték ez, pusztán szofizmus? — ismételtette a kérdést, mellyel az utolsó beszélgetésre indult. S majdnem szeretettel vetett még egy pillantást a ködben alig látható, de jól ismert — hisz előtte ment el iskolába mindennap —, a jól ismert atillás Kossuth Lajosra, aki jobb kezét szívére téve, bal kezét és tekintetét az égnek irányítva, éjjel-nappal szónoki elragadtatásban állt itt ugyanazon a téren, mely mögött egy mellékutcában egykor az ő, a háború alatt bombatalálattól elpusztult szülőháza állt. Mert nem volt más, hát Kossuth Lajos szobrának volt hálását azért, hogy már fél tizenegy is elmúlt, és így végleg megszabadult a kísértéstől is, hogy szavát állja, és a bejelentett, utolsó beszélgetésre beállítson Andráshoz. Mint akit valami kivételes szerencse ért, úgy örült neki, hogy most egyenesen hazamegy, abba az albérleti szobába, ahol meghúzódott, mióta a pár hónap előtti fővárosi események hat év, pontosan kétezer-százhuszonnégy nap után kiszabadították a börtönből.

Mintha a saját be nem váltott bejelentése, az elmaradt utolsó beszélgetés valahogy még mindig leselkedne rá, valósággal úgy, mint aki csak elővigyázatosan igyekezhet a maga rejtekhelyére, fürkészközvetett egy pillantást előbb jobbra, majd balra, s csak azután forgatta meg a jó nagy, marékra fogható, fegyvernek is beillő kulcsot a csendbe, ködbe és sötétbe merült földszintes ház rézkilincses kapujának zárjában. Csikorogva nyílt a kapu. Még be se tette maga mögött, mikor látta, hogy az ő udvarra nyíló, albérleti szobájából, a lefüggönyözött két ablakon keresztül világosság szűrődik ki. Az jutott eszébe, hogy valamikor még ez is, ilyen kevés is elég lett volna hozzá, hogy mint titkot kezdje türelmetlenül találgatni; abban az időben voltaképpen mindig készenlétben várta a nagyszerű meglepetéseket, számított a csodás fordulatokra. Most azonban, botjával tapogatva maga előtt a földet az egykor kövezett, immár meglehetősen hepehupás udvaron, sietség nélkül, egykedvűen ment előre. És fáradt lévén a túl hosszúra nyúlt, vé-

get nem érő monológokkal kísért sétától, meglepetve, de szinte minden izgalom nélkül, inkább kelletlenül állapította meg, hogy András az, akit ott talált magánál, a szobájában. Amikor ő benyitott és megállt az ajtóban, András egy pillanatra felállt, majd visszaült a helyére, a magányos székre mindjárt az ajtó mellett, a szoba sarkában. Ő közelebb ment hozzá, egész közel, hogy meggyőződjék róla, jól lát-e a rossz szemével. Meglehetősen gyűrött arcú, még nem egészen ősz, csak épp erősen kopaszodó, s azóta, hogy utoljára látta — öt-hat év múlt el azóta —, alaposan lesoványodott, talán kissé izgatott öreg ember. A kicsit recsegő hangja a régi, ó, nem a legrégibb, hanem csak a régi, a fennakadás nélkül magyarázó. Este kilencig várta a nyolcra bejelentett látogatást, aztán, gondolta, idenéz. Úgy képzelte, hogy — Zolít mondott —, meglehet, Zolinak utolsó percben gátlásai támadtak. A házbeliek nyilván nem ismerik ki magukat forradalom és ellenforradalom zavaros eseményei forgatagában. Tisztelettel fogadták, mintha még mindig annak számítana, aki fényképével a lapok első oldalán azelőtt volt. Mondta nekik, ne zavartassák magukat, feküdjenek le, ő maga pedig ráér, szépen itt várt. Nem is oly régóta, talán egy órája, hogy vár. És szinte gratulált, mondván:

— Szép gesztus, hogy el akartál hozzám jönni, ha csak utolsó beszélgetésre is. Mindig aláredeltem a személyes érzelmi kapcsolatokat az Úgy érdekének, nem lehet másképp. De lám, most nincs akadály. Te rehabilitálva, én mint hajótörött, akit el akarnak dugni a saját szemük és a világ elől, legalábbis ideiglenesen, furcsa mód megint együtt vagyunk ott, ahol kezdődött a nem mindennapi barátságunk.

Sokat beszélt, legalábbis a másiknak úgy rémlett. Sajátságos módon a szavak csak fárasztották, fárasztotta, hogy itt ül, és hallgatja egy gyűrött arcú öregember sok-sok szavát, egyre jobban, már-már kibíratatlanul fárasztotta. Mintha az imént a hosszúra nyúló bolyongása közben minden lehetséges mondanivalójából végsőkig kiköltekezett volna. Szemét, mintegy megbabonázva, nem vette le Andrásról, de még egyetlen szót, hangot se szólt hozzá. Nézte, és csak a fáradságot és valami kimondhatatlan, mindent elborító unalmat érzett.

— Természetesen te most nem fogsz itt maradni. Hamarosan felmegy Pestre, ugye?

Mint a többi kérdésre, erre se felelt. Mintha kővé vált volna. Rámereedt az emberre, aki mind sűrűbben akadt el a magányos, visszhangtalan, torz társalgásban. Mikor az végre felkelt, kapuhoz kellett kísérmie, hogy kiengedje. Akkor szólalt meg először:

— Micsoda kód — mondta, s valóban, legkevésbé se szánta szimbolikus megállapításnak.